

Historia Nikickiego Ogródu Botanicznego

History of the Nikita Botanical Gardens

JOANNA DUDEK-KLIMIUK

Katedra Architektury Krajobrazu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Department of Landscape Architecture
Warsaw University of Life Sciences
ul. Nowoursynowska 159, 02-776 Warszawa, Poland
e-mail: joanna_dudek_klimiuk@sggw.pl

Received: 22th October 2012, Accepted: 11th November 2012

ABSTRACT: In 2012 the Nikita Botanical Gardens celebrated their 200th Anniversary. Today it is one of the oldest and best botanical gardens in the Ukraine. The southern Crimean coast is most attractive in both its landscape and natural beauty. Tracing the history of the Nikita Botanical Gardens it is evident that nature and culture are intertwined, which influenced the decision to establish the botanical garden in the area of the villages of Nikita and Magarach, as suitable locations for this type of institution, and helped to form today's layout, composition and function. The founding of the garden at the beginning of the 19th Century was connected to the fact that the Crimea was annexed to Russia in 1783. The Crimea as a new territory aroused great interest amongst the wealthy and in particular the Tsars, who recognised the dormant economic potential, and treated the peninsula as access to a warm water sea port as strategic both militarily and in terms of trade. The Black Sea ports were known as Russia's 'southern window', opening up access to Europe and the World. With considerable cooperation from experienced people from abroad, the development of the Crimea began.

The climate, similar to that of the Mediterranean, linked to the multi-cultural nature of the place, add to its colour. The unique climate and its exotic atmosphere meant that there was an increased interest in the Crimea, and this resulted in the fact that aristocrats came here as well as artists, and soon summer residences were built, together with their accompanying parks. In the immediate vicinity of Nikita were built in 1811 the palace of Armand-Emmanuel de Richelieu in Gurzuf (after Richelieu's return to France in 1814 Prince Michael S. Voroncov became it's owner); the palace and park at Alupka established between 1828–1848 were also owned by Voroncov; Livadia – belonging to Leon Potocki (from 1834, and from 1860 the residence of Tsar Alexander II). This unique part of the world was also of interest to artists who visited or lived on the Crimean coast, among others Alexander Griboedov, Adam Mickiewicz, Ivan Muraviev-Apostol and Alexander Pushkin.

The Nikita Botanical Gardens were established in 1812 as a centre of research. The key aim, for which the institution was founded, was to stimulate the growth of agriculture (particularly in southern Russia) by introducing and selecting new plants for cultivation. The founder of the garden was A.E. Richelieu, and the first director was Christian Steven. Steven's work conducted at the botanical garden also directly meant that the flora of the Crimea and the Caucasus were described. The four sections of the garden which were landscaped parks, were also botanical collections and still survive today. The oldest of these, the Lower Park was established in Steven's time (from 1812), then the Upper Park (established for the 75th Anniversary of the garden), the Coastal Park (for the 100th Anniversary) and the Montedor Park (for the 150th Anniversary).

Key words: Christian Steven, composition, Crimea, dendrological park, Yalta

Wprowadzenie

Nikicki Ogród Botaniczny jest obiektem pięknym i ciekawym nie tylko ze względu na długą, dwustuletnią historię, ale również pełne uroku położenie i bogactwo gatunkowe zgromadzonych tu roślin. Niewątpliwie jest to jedno z piękniejszych miejsc krymskiej „riwiery”. Odwiedzając Ogród trzeba docenić dobry stan, w jakim się on obecnie znajduje. Historia tego miejsca została „zapisana” żywymi, roślinnymi elementami, które uzupełniła oprawa architektoniczna i rzeźbiarska. Do większych mankamentów Ogródu zaliczyłabym to, że krajobrazowa koncepcja jego rozplanowania jest słabo czytelna (z czym zresztą spotykamy się często i to nie tylko w wiekowych ogrodach botanicznych, gdzie pragnienie stałego poszerzania kolekcji przeważało nad troską o ich korzystną ekspozycję), a informacja przestrzenna – jest niewystarczająca. Niedoskonałości te w pewnym stopniu dezorientują odwiedzających.

Z pewnością świadomość związków tych stron z losami i twórczością wielu wybitnych postaci kultury jest również ważnym elementem, który wpływa na to, jak współcześnie odbieramy roztaczające się wokół Nikity krajobrazy. Ze względu na urok i piękno południowego wybrzeża Krymu, były to (i pozostają w jakiejś mierze nadal) okolice dla artystów wyjątkowo atrakcyjne. Powszechnie znana jest podróż Adama Mickiewicza na Krym z roku 1825 i *Sonety Krymskie*, powstałe pod wpływem tego niezwykłego miejsca.

Mniej znany jest jednak fakt, że Mickiewicz spotykał tu Mikołaja Hartwissa (a więc zapewne był w prowadzonym przez niego Ogrodzie), drugiego po Stevenie dyrektora Nikickiego Ogródu Botanicznego¹, co przekazał nam, w swych opisach krymskich podróży poety na łamach *Tygodnika Ilustrowanego*, Rzętkowski (1870):

Mickiewicz mieszkał kilka tygodni u stóp Ajudahu, w wili Artek, robiąc stąd piesze lub konne wycieczki w góry krymskie. [...] Mikołaj Hartwiss, pisze dalej p. Biliński, były dyrektor aklimatyzacyjnego ogrodu we wsi Nikita (kilka wiorst od Ajudahu), zmarły w r. 1860, opowiadał mi że znał dobrze Mickiewicza, odwiedzał go w Arteku i nawet nieraz z nim bywał u księżny Anny Golicynowej, mieszkającej wówczas w Krymie, we wsi Kueris².

Położenie geograficzne Nikickiego Ogródu Botanicznego

Ogród leży w Autonomicznej Republice Krymu w obrębie tzw. Wielkiej Jałty (jednostka w randze obwodu administracyjnego skupiająca kilka mniejszych miast). *Nikita* to nazwa

¹ W Arteku mieszkali zarówno Gustaw Olizar, który gościł Mickiewicza w trakcie jego pobytu na południu Krymu, jak i Hartwiss, który miał tam swój dom.

² Kueris to dzisiejsze Koreis, nieopodal Ałupki, miejsce, gdzie znajduje się kilkakrotnie przebudowywana, a powstała na początku XIX wieku, posiadłość Golicynów.

Ryc. 1. Plan Nikickiego Ogródu Botanicznego z podziałem na jego cztery części historyczne: Park Dolny, Park Górny, Park Montedor i Park Przymorski [http://Sevastopol.ucoz.org/_fr/o/2642594.jpg].

Fig. 1. Plan of the Nikita Botanical Gardens showing its four historical sections: The Lower Park, The Upper Park, The Coastal Park and the Montedor Park [http://Sevastopol.ucoz.org/_fr/o/2642594.jpg].

- Park Dolny / Lower Park
- Park Górny / Upper Park
- Park Montedor / Montedor Park
- Park Przymorski / Coastal Park

dawnej wsi, od której założony tam Ogród wziął i swoje określenie.

Ogród Botaniczny leży około 6 km w linii prostej na wschód od centrum Jałty (co odpowiada 44°30'N i 34°14'E)³. Teren jest mocno nachylony w kierunku południowym i nieco osłonięty przed zimnymi północnymi wiatrami przez grzbiety z płaskimi wierzchołkami (ich lokalna nazwa to *jajły*) Nikita i Babuhan⁴; oba grzbiety wchodzą w skład Gór Krymskich. Na odcinku od przylądka Fiolent (nieopodal Sewastopola) do przylądka Eliasza (w pobliżu Teodozji) masywy przewężają się do grzbietów o szerokości 4–10 km. Różnica wysokości pomiędzy dwoma najczęściej przez turystów odwiedzanymi częściami ogrodu, Parkiem Dolnym i Parkiem Górnym, wynosi około 200 m; najwyższy punkt w części północnej leży na wysokości około 300 m n.p.m., natomiast najniższy, w części południowej Parku Dolnego – na 100 m n.p.m., to jest około 30 m wyżej niż krawędź klifu. Cały obszar rozcina gęsta sieć wąwozów. Położenie geograficzne Ogródu oraz sprzyjający klimat typu śródziemnomorskiego pozwala na uprawę wielu egzotycznych roślin. W najzimniejsze miesiące, w styczniu i lutym, średnia temperatura powietrza wynosi odpowiednio 3,7 i 3,9°C, w najcieplejszych – w lipcu i sierpniu, średnia temperatura to 23,5°C. Średnia roczna temperatura powietrza osiąga 13°C. Okres bezmroźny trwa około ośmiu miesięcy, w tym przez siedem miesięcy utrzymują się temperatury wyższe od 10°C. Najwięcej opadów notuje się zimą (suma opadów dla okresu grudzień–luty to 224 mm), najniższe zaś latem (suma opadów dla okresu czerwiec–sierpień to 104 mm). Roczna suma opadów wynosi 577 mm. Bliskość morza sprawia, że utrzymuje się tu duża wilgotność powietrza, co sprzyja wegetacji wielu roślin.

Położenie Krymu na tle XIX-wiecznych i współczesnych podziałów geopolitycznych

Początek XIX wieku, po przyłączeniu do Rosji w 1783 r., jest dla Krymu czasem intensywnych zmian. Większość dotychczas zamieszkujących te tereny Tatarów krymskich zmuszono do emigracji (głównie do Turcji). Katarzyna II chętnie nadawała posiadłości krymskie członkom swojego dworu oraz obcokrajowcom, głównie Francuzom, Niemcom, Szwajcarom (Evans 2008). W krótkim czasie Krym, ze względu na dogodny położenie geograficzne, stał się ważnym strategicznie obszarem, a dzięki egzotycznemu kolorytowi – ulubionym miejscem wypoczynku rosyjskiej szlachty.

W roku 1812 w granicach Cesarstwa Rosyjskiego znajdowały się (na zachodzie) tereny dzisiejszej Finlandii, Estonii, Łotwy, Litwy, częściowo Polski i Ukrainy, a na południu – Gruzji, Armenii, Azerbejdżanu, Turkmenistanu, Uzbekistanu, Tadżykistanu i Kazachstanu. W czasach zakładania ogrodu w Nikicie, na tym ogromnym obszarze istniało

jedynie sześć tego typu instytucji – był to ogród w Moskwie (założony w 1705 r.), St. Petersburgu (1714 r.), Wilnie (1781 r.)^{5,6}, Tbilisi (1801 r.), Tartu (1803 r.) i Charkowie (1804 r.). Przy czym ogród moskiewski dopiero w roku 1805 przekształcono w ogród uniwersytecki, a placówka w Petersburgu, założona jako ogród lekarski już w roku 1714, dopiero w roku 1823 stała się Cesarskim Ogrodem Botanicznym. Od roku 1805 istniał również szkolny ogród botaniczny przy Liceum Krzemienieckim, do którego powstania i rozwoju przyczynili się Dionizy Mikler i prof. Wilibald Besser; opisuje to ze szczegółami Grębecka (1998). W okresie rozkwitu krzemienieckiego ogrodu wysyłano stąd nasiona i rośliny do 25 ogrodów botanicznych, zarówno w Rosji, jak i za granicą, a kolekcje ogrodu szacowano w 1832 r. na około 12 tys. gatunków i odmian roślin. Jego działalność trwała krótko, już bowiem w roku 1833 zasoby i zbiory zamkniętego w 1831 r. Liceum Krzemienieckiego przejął w całości tworzony właśnie Uniwersytet Kijowski. W roku 1833 miało miejsce oficjalne przeniesienie szkoły do Kijowa. Niestety, w 1842 r., w trakcie przewożenia kolekcji do ogrodu uniwersyteckiego w Kijowie, stracono większość z tego bogactwa (Koljadenko 1997).

Znaczący obszar dzisiejszej Ukrainy (Galicja Wschodnia) w roku 1812 pozostawał w granicach Cesarstwa Austriackiego.

Współcześnie w granicach Ukrainy z wyżej wymienionych ośrodków znajduje się jedynie ogród botaniczny w Charkowie, nie licząc oczywiście Krzemieńca (w którym nie ma śladów dawnej świetności) oraz istniejących w początkach XIX wieku prywatnych ogrodów kolekcjonerskich, takich jak Potockich – *Zofiówka* koło Humania czy Branickich – *Aleksandria* w Białej Cerkwi, które są teraz ważnymi ukraińskimi arboretami.

Inicjatorzy powstania Ogródu Botanicznego na Krymie

Historia tej instytucji rozpoczyna się oficjalnie 10 czerwca 1811 roku, z chwilą wydania przez cara Aleksandra I dekretu o utworzeniu ogrodu botanicznego na terenie południowego Krymu. Inicjatorem powołania do życia instytucji był ówczesny generalny gubernator Chersonesu i Taurydy (Krymu), książę Armand-Emmanuel de Richelieu. Jednak źródła tej decyzji należy szukać nieco wcześniej, bo już w 1803 r., kiedy car Aleksander I powierza księciu zarząd nad niewielką wówczas osadą – Odessą, a ten – rozwija ją w jedno z piękniejszych miast Rosji. Wykorzystuje dogodne nadmorskie położenie i dostrzega ogromny gospodarczy potencjał tego miejsca.

Aby powierzone ziemie mogły przynosić coraz to wyższe dochody, zamierzał ożywić słabo dotąd rozwinięte rolnictwo. Narzędziem, które miało temu służyć, było gospodarstwo doświadczalne – ogród botaniczny, w którym

³ Na podstawie mapy topograficznej rejonu Jałty, L-36-129; 1988 (stan na 1986), skala 1:100 000. <http://kazantip.rork.ru/maps/yalta.htm>. [20.09.2012].

⁴ <http://www.encyclopediaofukraine.com>; (hasło: Crimean Mountains). [14.10.2012].

⁵ Ogród w Wilnie założył J.E. Gilibert, który przeniósł tu pod koniec 1781 r. kolekcje botaniczne z Grodna; było to około 2 tys. gatunków roślin (Grębecka 1998).

⁶ Krjukova (2011) wymienia tylko pięć ogrodów, pomijając należący wówczas do Rosji – ogród w Wilnie.

można prowadzić obserwacje i doświadczenia, głównie nad roślinnością obcą, w celu jej aklimatyzacji, a następnie selekcji i introdukcji. O miejscu, które byłoby najlepsze pod przyszły Ogród, Richelieu rozmawiał z gubernatorem A.M. Borodinem; wybrali południowy brzeg Tauridy. Niestety, w chwili wydania przez Aleksandra I dekretu o utworzeniu Ogrodu (1811 r.), większość najlepszych ziem była już rozdysponowana (sprzedana lub подарowana) pomiędzy carską szlachtą. Richelieu znał południową część Krymu ze swoich wcześniejszych wypraw, m.in. z roku 1803, kiedy to rozpoczął poszukiwania dogodnego miejsca na swoją własną posiadłość. Zdecydował wówczas, że najlepszą ku temu lokalizacją będzie położona u podnóża góry Aju-Dah osada Gurzuf. Wkrótce, w roku 1811, powstał tam pierwszy na Krymie dom i ogród w „stylu europejskim” – piękne, istniejące do dzisiaj założenie willowe⁷. Prawdopodobnie dlatego, szukając potem odpowiedniego miejsca dla przyszłego ogrodu, Richelieu brał pod uwagę również tę właśnie część Tauridy (Nikita leży około 5 km od Gurzufu). W marcu następnego roku, z rekomendacji Richelieu i gubernatora Borodina, na stanowisko dyrektora przyszłego ogrodu botanicznego, pierwszej instytucji badawczo–naukowej na południowym wybrzeżu Krymu, powołano Christiana Stevensa.

Steven był Finem, botanikiem i entomologiem wykształconym na uniwersytetach w Turku, St. Petersburgu i Jenie. Dzięki znajomości – początkowo tylko prywatnej – ze znanym niemieckim botanikiem i podróżnikiem, Fryderykiem Augustem von Biebersteinem, rozpoczął badania flory Krymu. W latach 1800–1812 obaj botanicy wiele wspólnie podróżowali, przede wszystkim na Kaukaz, Krym i do Gruzji. Steven, który pełnił wówczas obowiązki asystenta przy głównym inspektorze hodowli jedwabników, a był nim właśnie Bieberstein, współuczestniczył w zbieraniu i opracowywaniu roślin do *Flory taurydzko-kaukaskiej*⁸. Wówczas właśnie poznał Krym, gdzie jak się niebawem miało okazać, spędził resztę swojego życia. Z pewnością wcześniejsze kontakty z Biebersteinem i to, że obaj botanicy zgodnie i owocnie współpracowali, miało wpływ na fakt, że Steven zdecydował się przyjąć funkcję dyrektora przyszłego ogrodu, po wcześniejszej rekomendacji ze strony Biebersteina (Kryukova 2011).

W kwietniu 1812 r. książę Richelieu przeznaczył 1000 rubli na zakup gruntu pod przyszły Ogród oraz na jego organizację i *de facto* stał się jego fundatorem.

Historia instytucji

Christian Steven był pierwszym dyrektorem i organizatorem „ekonomiczno-botanicznej” instytucji południowej Rosji. Jednym z podstawowych zadań, dla realizacji którego powołano Ogród, było doskonalenie i rozwój rolnictwa na te-

renie ówczesnej Rosji. Jesienią 1812 r. posadzono pierwsze rośliny i od tego momentu oficjalnie rozpoczyna się historia działalności Nikickiego Ogrodu Botanicznego.

W 1815 r. ogród rozpoczyna dystrybucję młodych roślin „najlepszych odmian”, między innymi w celu wzbogacenia oraz upiększenia założeń parkowych i ogrodowych Krymu, a także innych części Rosji. Początkowo głównymi odbiorcami roślin byli hrabiowie Potoccy, hrabia Mikołaj Mordwinow, hrabia Mikołaj Rumiancew, książę Wiktor Koczubej, hrabia Gustaw Olizar, księżna Anna Golicyn i generał Lew Naryszkin (Kryukova 2011).

W 1817 r. na terenie Ogrodu powstała pierwsza w Rosji naukowa kolekcja roślin sadowniczych. Wiele uwagi poświęcano również introdukcji ozdobnych drzew iglastych i liściastych oraz roślin egzotycznych. Rozpoczęto prace nad aklimatyzacją i introdukcją tytoniu, a w następnej kolejności – warzyw. W tym czasie założono, niewielką początkowo, kolekcję winorośli. W kolejnym roku (1818) Ogród oficjalnie stał się Cesarskim Nikickim Ogrodem Botanicznym.

Steven jako dyrektor Ogrodu utrzymywał żywe kontakty z wieloma ówczesnymi ogrodami botanicznymi w całej Europie oraz kontynuował podróże naukowe. W roku 1819, w trakcie półrocznej podróży służbowej, odwiedził w Krzemieńcu Bessera, z którym podzielił się uwagami na temat zgromadzonych w krzemienieckim herbarium arkuszy roślin taurydzko-kaukaskich (Grębecka 1998).

W 1827 r. (po śmierci Biebersteina w 1826 r.) – Steven przestaje bezpośrednio nadzorować prace Ogrodu, przekazując to w ręce swojego ucznia, którym był Nicholas Ernst Bartholomäus Anhorn von Hartwiss, pełniący już *de facto* funkcję dyrektora Ogrodu od września 1824 r., odkąd to Steven zamieszkał w Symferopolu (Kryukova 2011, Klimenko, Rubcova 2006). Przez kolejne lata Steven nadal jednak pełnił opiekę merytoryczną nad rozwijającym się Ogrodem, prowadził na przykład korespondencję z innymi ogrodami botanicznymi.

W latach 1827–1860, kiedy Ogrodem kierował Hartwiss, kolekcje rozwijały się nadal bardzo dobrze – zwłaszcza zbiory roślin użytkowych. Na terenie arboretum sadzono nowe, introdukowane gatunki drzew i krzewów. Rozwinięto dystrybucję sadzonek roślin ozdobnych do parków i ogrodów Krymu, Rosji, a także poza jej granice. Hartwiss jako pierwszy w Rosji rozpoczął selekcję róż, w roku 1827 było ich tu już ponad sto odmian!

W 1828 r., z inicjatywy księcia Michała Woroncowa, założono winnice w Magarach i zaczęto tam prowadzić badania nad przetwórstwem (zakład winiarstwa), by w ten sposób propagować uprawę winorośli w odpowiednich po temu, ciepłych regionach Rosji (Kryukova 2011). Kolekcje ogrodu, które wcześniej gromadziły przede wszystkim rośliny sadownicze i ozdobne, wzbogacają się o rośliny olejkowe (róże, lawenda, bazylija i inne).

W 1847 r. z powodzeniem wprowadzono na Kaukaz bawełnę, herbatę, dąb korkowy i rośliny lecznicze, poprzedziła to uprzednia aklimatyzacja w Nikicie. Rośliny, którym zimą szkodziły tutejsze chłodne wiatry lub którym nie odpowiadały nikickie gleby, aklimatyzowano początkowo w ogrodzie przy domu Hartwissa w Arteku lub w parku Woroncowa w Ałupce. Ogród Hartwissa był szczególnie

⁷ Obecnie mieści się tam Muzeum Puszkina. Posiadłość Richelieu odwiedzali Aleksander Puszkina (1820 r.) oraz Adam Mickiewicz (1825 r.), który opisał w *Sonetach krymskich* widoczną z tarasu willi górę Aju-Dah; nazwa góry pochodzi z karaïmsko-tatarskiego i oznacza – *Niedźwiedź-Góra* (Baskakov i in. 1974).

⁸ A.F. von Bieberstein, *Flora Taurico-Caucasica*, 1–3 (Charków 1808); w 1819 wydano suplement, który cytował już po roku (!) Michał Szubert (1820).

dobrym miejscem dla roślin lubiących kwaśne, wulkaniczne gleby – dla krzewów herbacianych, kasztanów jadalnych i różaneczników (Ktrjukova 2011).

Od pierwszych miesięcy swoich podróży w te rejony Europy Steven był zafascynowany florą Krymu. Kolekcjonowanie zielnika i prowadzenie badań z zakresu systematyki występujących tam roślin było jego wielką pasją, której świadectwem pozostaje opublikowana w 1856 r., po niemiecku, w Biuletynie Cesarskiego Moskiewskiego Towarzystwa Przyrodniczego – *Lista dzikorosnących roślin półwyspu krymskiego (Verzeichniss der auf der taurischen Halbinsel wildwachsenden Pflanzen)*, podsumowanie badań w tym zakresie.

Dla dziewiętnastowiecznej biologii ważnym wydarzeniem było odkrycie wirusa mozaiki tytoniu – dokonał tego D.I. Iwanowski, który był związany zarówno z ogrodem nikickim, w którym prowadził obserwacje i pierwsze badania, jak i później z uniwersytetami w Petersburgu oraz w Warszawie, gdzie w 1902 r. obronił dysertację doktorską z zakresu botaniki, a w latach 1901–1915 był profesorem (Rybkin 1948).

W latach, gdy dyrektorami byli Hartwiss i jego następcy, N.E. Tsabel, kolekcję winorośli znacznie powiększono, liczba odmian sięgnęła stu. Na bazie tych winnic utworzono w roku 1868 Szkołę Uprawy Winorośli i Winiarstwa,

Szkoła Winiarstwa i Ogrodnictwa funkcjonowała prawidłowo. W latach tych założono, powyżej istniejącego już parku, Park Górny. Był to kolejny obszar, na którym sadzono głównie drzewa i krzewy ozdobne. W przededniu jubileuszu 100-lecia Ogrodu znalazły się dodatkowe fundusze, co pozwoliło rozszerzyć, a właściwie – wznowić prace badawcze i ożywić całą instytucję.

Okres porewolucyjny charakteryzuje wzrost znaczenia prac botanicznych. Na bazie zebranych wcześniej materiałów i dotychczasowych badań rozpoczęto przygotowania do zamierzonej na wiele tomów *Flory Krymu*.

Od roku 1927, dzięki rozszerzeniu kontaktów z podobnymi instytucjami działającymi na terenie ówczesnego ZSRR i w innych krajach Europy, funkcjonuje dział dendrologii i architektury krajobrazu. Podstawową przesłanką do jego utworzenia była idea rozpowszechnienia w krymskich miastach roślin introdukowanych, obcych, głównie – zimozielonych. Nadal rozwijają się też prace nad introdukcją roślin olejkowych (róże, lawenda, szaflwia), prowadzi się na nich badania, m.in. i biochemiczne.

W początkach lat 30-tych XX wieku, w oparciu o kolekcje ogrodu, powstają samodzielne instytuty badawcze: Magarski Instytut Winiarstwa i Uprawy Winorośli, Instytut Upraw Roślin Olejkowych, stacja doświadczalna roślin leczniczych, stacja doświadczalna uprawy tytoniu.

W 1930 r. utworzono Krymską Regionalną Stację Doświadczalną Winiarstwa i Uprawy Winorośli, którą następnie w 1937 r. przeorganizowano we Wszechzwiązkową Stację Uprawy Winorośli i Winiarstwa, by w końcu, w 1940 r., przekształcić we Wszechzwiązkowy Instytut Naukowo-Badawczy Magarach.

W latach 1931–1935 Ogród przyłączono do Wszechzwiązkowego Instytutu Uprawy Roślin (od 1992 r. – Wszechzwiązkowa Akademia Nauk Rolniczych im. Lenina).

Ogród bardzo ucierpiał w czasie okupacji niemieckiej w latach 1941–1944 i po wojnie wszyscy pracownicy włożyli wiele pracy w jego odbudowę;

pracowali też przy tym jeńcy niemieccy (ryc. 2).

Jest to również okres, kiedy bardzo dużo uwagi poświęcono selekcji wysokogatunkowych i jednocześnie wydajnych odmian roślin użytkowych, wysyłanych potem, w celu przeprowadzenia dalszych badań, do wielu instytucji doświadczalno-badawczych Rosji, Ukrainy, Mołdawii, Gruzji, Uzbekistanu i Tadżykistanu. Wiele z tych odmian trafiło do

Ryc. 2. Niemieccy jeńcy wojenni przy budowie schodów łączących Park Górny i Dolny (1947 r.); za: Krjukova 2011.

Fig. 2. German prisoners of war building the steps joining the Upper and Lower Parks (1947), after Krjukova 2011.

w której zajmowano się nie tylko kształceniem młodzieży, ale również prowadzono badania nad rozmnażaniem rodzimych i obcych odmian winorośli oraz doświadczenia z zakresu winiarstwa.

Od lat 80-tych XIX wieku do początku wieku XX w nikickim ogrodzie, ze względów finansowych, niemal zupełnie zaniechano badań naukowych. W tym okresie jedynie

wykazów roślin polecanych do uprawy w odpowiednich dla nich strefach klimatycznych. Tym sposobem zarówno rodzime jak i obce, tradycyjnie tam uprawiane rośliny wszystkich południowych republik ówczesnego ZSRR, wzbogacono o gatunki oraz odmiany roślin użytkowych i przemysłowych pochodzących ze strefy subtropikalnej (m.in. o figi, granaty, hurmę, oliwki).

W czasach, gdy dyrektorem był M.A. Kochkin, w strukturze ogrodu wydzielono nowe działki, na przykład roślin stepowych – z bazą w rejonie Symferopola, a w części nadbrzeżnej półwyspu Krymskiego w latach 60-tych XX wieku – Park Montedor, z kolekcjami roślin ozdobnych. Z połączenia dawnych działek kwaciarstwa, uwarunkowań klimatycznych i gleboznawstwa – utworzono działki flory i roślinności.

W Nikickim Ogrodzie Botanicznym wyselekcjonowano w tym okresie wiele wydajnych odmian roślin owocowych, takich jak brzoskwinie, czereśnie, morele, a także roślin subtropikalnych i oranżeryjnych (figi, granaty, hurmę, oliwki, migdały) czy ozdobnych, olejkowych i przemysłowych.

W roku 1973 na terytorium ogrodu utworzono najmniejszy na Ukrainie rezerwat przyrody *Przylądek Martian*, gdzie chroni się relikt ekosystemu subtropikalnego i morskiego. Obszar ten składa się z części lądowej o pow. 120 ha i części przybrzeżnej, morskiej, która obejmuje również 120 ha.

Na początku lat 90-tych XX wieku na kolekcje Nikickiego Ogrodu Botanicznego składało się ogółem 28 tysięcy gatunków, form i odmian roślin, łącznie z kultywarami. Ogród, wraz z filią południowego wybrzeża Krymu, filią „stepową” – pod Symferopolem oraz oddziałem w Dzhankojj na północy Krymu, osiągnął powierzchnię około 1000 ha.

Od 1992 r. Nikicki Ogród Botaniczny należy do Ukrainiejskiej Akademii Nauk Rolniczych (od 2010 r. – Narodowa Akademia Nauk Rolniczych Ukrainy). W roku 2000 rozporządzeniem prezydenta Ukrainy ogród otrzymał status Narodowego Centrum Nauk, a w roku 2001 Ogródowe arboretum – status Narodowego Dobra Ukrainy.

Lista drzew introdukowanych do Ogrodu w Nikicie za czasów Ch. Stevensa

W pierwszym okresie po założeniu Ogrodu (lata 1812–1826), kiedy jego dyrektorem był Steven, aklimatyzowano wiele roślin – w tym drzewa i krzewy ozdobne. Na podstawie zachowanych w archiwum Ogrodu zapisków Stevensa (ich oryginalna sygnatura to *KhU II, vyp. I*), sporządzono chronologiczne zestawienie tych roślin, zawierające ich rosyjskie nazwy zwyczajowe, które podaje tu w oryginalnym brzmieniu (za: Krjukova 2011). Wykaz uzupełniłam o współcześnie obowiązujące naukowe nazwy łacińskie:

1812 r.

конский каштан	<i>Aesculus hippocastanum</i>
лавр благородный	<i>Laurus nobilis</i>
багряник	<i>Cercis</i> sp.

1813 r.

кипарис горизонтальный	<i>Cupressus sempervirens</i> f. <i>horizontalis</i>
------------------------	---

кипарис пирамидальный

сосна алеппская

туя восточная

можжевельник виргинский

самшит обыкновенный

самшит баlearский

падуб

олеандр

катальпа

золотой дождь

айлант

каркас

бумажное дерево

лириодендрон

земляничник мелкоплодный

1814 r.

сосна итальянская

листопадные магнолии

туя западная

земляничник крупноплодный

аукуба японская

бересклет японский

лавровишня аптечная

софора

испанский дрок

калина вечнозелёная

виргинский жасмин

сахарный клён

зизифус

1815 r.

платан восточный

платан западный

мирт

1816 r.

индийская сирень

1817 r.

ленкоранская акация

магнолия крупноцветковая

роза чайная

роза Бенкса

1818 r.

лавровишня лузитанская

юкка

гинкго

гледичия каспийская

1819 r.

каменный дуб

1820–1821 r.

пробковый дуб

маньский ясень

Cupressus sempervirens

f. *stricta*

Pinus halepensis

Platycladus orientalis

Juniperus virginiana

Buxus sempervirens

Buxus balearica

Ilex sp.

Nerium oleander

Catalpa bignonioides

Laburnum sp.

Ailanthus altissima

Celtis sp.

Broussonetia

papyrifera

Liriodendron tulipifera

Arbutus andrachne

Pinus pinea

Magnolia sp. *deciduae*

Thuja occidentalis

Arbutus unedo

Aucuba japonica

Euonymus japonicus

Prunus laurocerasus

Sophora sp.

Genista hispanica

Viburnum tinus

Tecoma stans

Acer saccharum

Ziziphus sp.

Platanus orientalis

Platanus occidentalis

Myrtus communis

Lagerstræmia indica

Albizia julibrissin

Magnolia grandiflora

Rosa ×odorata

Rosa banksiæ

Prunus lusitanica

Yucca sp.

Ginkgo biloba

Gleditsia caspica

Quercus ilex

Quercus suber

Fraxinus ornus

1826 r.

кедр либанский
 глициния китайская
 глициния кустарниковая
 фотиния китайская

Cedrus libani
Wisteria sinensis
Wisteria frutescens
Photinia serrulata

Historia przekształceń kompozycyjnych Parków Dolnego i Górnego

Teren, który kupiono w roku 1811 w celu utworzenia Ogródu, miał powierzchnię około 410 ha. Było to miejsce niemal całkowicie pozbawione roślinności i jedynie 1/3 arealu nadawała się pod uprawę roślin, reszta była zbyt skalista, zbyt stroma i spalona słońcem (Sieradzki 2003).

Główne cele, ku realizacji których wiodły wszelkie działania pracowników Nikickiego Ogródu Botanicznego, nie tylko przecież w jego pierwszych latach istnienia, Steven zarysował w raporcie, jaki przygotował dla gubernatora kraju noworosyjskiego, księcia de Richelieu, na przełomie lat 1812/1813:

1. Zgromadzenie, w miarę możliwości, wszystkich bez wyjątku drzew, krzewów i roślin zielnych, które mogą rosnąć w miejscowych warunkach i które w jakikolwiek sposób można wykorzystać w gospodarce lub które mogą służyć upiększaniu [kraju], w celu poznania wszystkich rozlicznych gatunków, z uwzględnieniem ich cech biologicznych oraz wymagań względem środowiska;
2. Pozyskiwanie nasion oraz w miarę możliwości urządzenie większych lub mniejszych szkółek tych [roślin], które mogą rosnąć na terenie Rosji;
3. Zakładanie dużych plantacji roślin charakterystycznych dla terenów o ciepłym klimacie, w celu pozyskania z nich dochodów, a tym samym w celu nakłonienia do takich upraw mieszkańców Taurydy i innych odpowiednich miejsc. (Krjukova 2011, tłum. własne)

Obecnie Nikicki Ogród Botaniczny składa się z czterech dostępnych dla zwiedzających części – parków, które są w dużej mierze od siebie niezależne i różnią się swoimi funkcjami, oraz z niewielkiego rezerwatu przyrody. Historia ich powstawania odzwierciedla proces rozwoju Ogródu, ale również zmiany świadomości i rozszerzanie spektrum zainteresowań instytucji, jaką jest „ogród botaniczny”, które wyszły poza tradycyjne badania systematyczne i aklimatyzację, obejmując współcześnie i ekologię środowiska czy dbałość o zachowanie różnorodności biologicznej. Części Ogródu to, w porządku ich zakładania, kolejno – Park Dolny (1812 r.), Park Górny (lata 80-te XIX wieku), Park Przylądkowy (1912 r.), Park Montedor (lata 60-te XX wieku) oraz Rezerwat przyrody *Przylądek Martian* (1973 r.); wszystkie one zajmują łącznie 169,7 ha.

Dzisiejsze arboretum składa się z dwóch najstarszych części Ogródu. Niestety, części te nie są czytelnie powiązane, a w dodatku – żadna z nich sama w sobie nie stanowi spójnej, zakomponowanej całości. Jedynymi elementami, które je łączą, są interesujące, bogate kolekcje dendrologiczne oraz „duch” krajobrazowy, w jakim próbowano je kształtować (ryc. 3).

Dysponujemy opisem Parku Dolnego z pierwszych lat jego istnienia, to jest z 1824 r., autorstwa Christiana Stevensa (tłum. własne):

Położenie parku jest przepiękne. Z balkonu domu otwiera się wspaniały widok na Morze Czarne i część wysokich gór, aż po sam przylądek Ai-Todor na południu. Pod samym domem rośnie wyjątkowo piękny terpentynowiec [Pistacia terebinthus] z konarami rozpostartymi na kształt altany. A pod nim boskiet z różnokwitnących drzew i krzewów. Pośród nich rośnie laburnum z długimi gronami pachnących żółtych kwiatów, cercis – judaszowiec pokryty pięknymi kwiatami. Droga obsadzona winogronowym szpalerem

Ryc. 3. Fragment Parku Dolnego (1894 r.); za: Krjukova 2011.

Fig. 3. Part of the Lower Park (1894), after Krjukova 2011.

a dalej rozmarynem [...] prowadzi do oranżerii, koło której posadzono w klombach i na tarasach drzewa i krzewy. Tam, pomiędzy wieloma różnymi innymi [drzewami] rośnie godny zauważenia dostojny laur, laurowiśnia, wschodnia akacja [*Albizia julibrissin*] z przepięknymi wielodzielnymi liśćmi, tulipanowiec, miłorząb, dwa drzewka koli, mirt, cedr libański, palmy daktylowca, granaty, oleandry, aloes, szaklak [*Rhamnus alaternus*], *passiflora*, która wspina się na wysokie drzewa, palma sabalowa, opuncja, cytryny, drzewka pomarańczowe i inne rośliny, które w całej Rosji da się uprawiać tylko w oranżeriach, a tu rosną na wolnym powietrzu. Trochę wyżej grządki z sadzonkami kwiatów [...] Przed oranżerią – taras obrosnięty winoroślą. Za oranżerią, pod stromym pagórkim około pięćdziesiąt przepięknych cyprysów, a między nimi ziemię okrywają róże. Poniżej drogi plantacja moreli. Między nimi szkółka róż. Dalej rosną brzoskwinie, migdały i oliwki oraz plantacja dębu korkowego. Jeszcze wyżej, na stromym pagórkim, stoi mała świątynia z popiersiem Linneusza, podarunkiem od I.N. Rumiancowa. Stąd rozpościera się przepiękny widok na południe, na otwarte morze, a na zachód na jałtańską dolinę i, za nią, na wysoki brzeg jajły, gdzie ostry szczyt Aj-Petri nad wsią Ałupka wydaje się wyższy od wszystkiego.⁹

Niektóre z opisywanych elementów możemy jeszcze rozpoznać lub odszukać, spacerując i dziś po parku. Nadal istnieje oranżeria i rosną niektóre drzewa – miłorząb, tulipanowiec, oliwka, widzimy pozostałości po plantacji dębu korkowego. Można w przybliżeniu określić miejsca, z których Steven podziwiał morze i góry. Niedawno w magazynach Ogrodu przypadkiem natrafiono na popiersie Linneusza, które, jak się wydawało, dawno przepadło; obecnie znajduje się w Muzeum Ogrodu.

⁹ Steven Ch. 1824. Kratkoe opisanie Imperatorskiego Nikitskiego sada. (Ukrainskij Zhurnal 15: 141–155; za: Krjukova 2011).

Najstarsza część, **Park Dolny**, powstała jako kompozycja prostych grup drzew i krzewów połączonych z rozległymi polanami. Pierwotnie park w tej części dzielił się na mniejsze wnętrza, często skupione kompozycyjnie na kolekcjach kształtowanych w postaci grup – „gajów”, na przykład dębów korkowych – *Quercus suber*, posadzonych w roku 1820 (Kolesnikov 1949). Niestety, obecnie układ ten jest już nieczytelny, przede wszystkim na skutek póź-

Ryc. 4. Altana ogrodowa w Parku Dolnym (fot. autorki, lipiec 2011).

Fig. 4. The garden pavilion in the Lower Park (the author's photograph, July 2011).

Ryc. 5. Fragment Ogrodu przy altanie ogrodowej i obelisku ku czci Hartwissa (1905 r.); za: Krjukova 2011.

Fig. 5. Part of the garden near the pavilion, and obelisk in honour of Hartwiss (1905), after Krjukova 2011.

Ryc. 6. Basen Ovalny w Parku Dolnym (1907 r.); za: Krjukova 2011.
Fig. 6. The Oval Basin in the Lower Park (1907), after Krjukova 2011.

niejszego „dosadzania” na polanach kolejnych drzew oraz, w pewnym stopniu, przez znaczne rozrośnięcie się drzew i, co za tym idzie, poszerzenie ich grup. Wszystko to doprowadziło do dzisiejszego przegęszczenia parku. Fragmenty większej polany zachowały się w pobliżu dawnego głównego wejścia do Ogrodu, od strony wschodniej. W miejscu tym znajduje się plac z dużym, okrągłym basenem, od którego wiedzie główna aleja uformowana z palm chińskich (*Trachycarpus fortunei*). Na końcu alei, będącej jednocześnie osią kompozycyjną tego fragmentu parku, stoi efektowna altana ogrodowa – punkt widokowy, utrzymana w stylu orientальnym (prawdopodobnie z przełomu XIX i XX wieku). Zlokalizowana jest ponad grota, na wzniesieniu, które porastają jukki i opuncje (ryc. 4 i 5).

lińskiego¹¹, poprzez kaskady i system schodów, aż do Parku Górnego (Krjukova 2011). Południowy pawilon wejściowy jest kopią budowli znajdującej się na terenie rezydencji Michajłowskiej¹² w Petersburgu, gdzie w 1823 r., według projektu Carlo Rossiego, wybudowano pałac dla syna Pawła I, Michała, przekształcając zarazem, przy współudziale Adama Menelawsa, tamtejszy ogród (obecnie jest to siedziba Muzeum Rosyjskiego¹³).

¹⁰ Pomnik pod opieką konserwatorską (nr 533): Spisok pamjatnikov arkhitektury i gradostroitel'stva, raspolozhennykh na territorii Avtonomnoj Respubliki Krym (stan na 11.06.2012). <http://monuments-crimea.gov.ua>. [10.10.2012].

¹¹ Pawilon utrzymany w stylu rosyjskiego empiru, pod opieką konserwatorską (bez nr.). <http://monuments-crimea.gov.ua>. [10.10.2012].

¹² http://jalita.com/big_yalta/nikita/ [10.10.2012].

¹³ www.rusmuzeum.ru. [14.10.2012].

Ryc. 7. Basen Ovalny w Parku Dolnym (fot. autorki, lipiec 2011).

Fig. 7. The Oval Basin in the Lower Park (the author's photograph, July 2011).

Schody kaskadowe składają się z ciągu niewielkich prostokątnych basenów-stopni, które wypełnia nie tylko przelewająca się woda, ale i roślinność wodna. Wzdłuż kaskady, z obu stron, poprowadzono schody wraz ze spocznikami. W wyższej części kaskada przechodzi w system schodów i podestów, a akcentują ją na ścianach kolejnych murów oporowych nisze, tablice pamiątkowe i przyścienne wodozdroje. Cały układ schodów kaskadowych jest elementem znacznie późniejszym, powstał prawdopodobnie w pierwszej połowie XX wieku. Kompozycyjnym akcentem, który znajduje się dokładnie na tej osi i oddziela Park Dolny od Parku Górnego, jest około 1000-letni okaz *Pistacia atlantica*. Ze względu na duże nachylenie terenu wzdłuż osi schodów i jednoczesne zagęszczenie rosnących przy niej drzew, osłona jest czytelna tylko na krótkich odcinkach.

Nieco powyżej głównej osi znajdują się dwie oranżerie. Pochodzą jeszcze z czasów Stevena i są obecnie najstarszymi budynkami, jakie zachowały się na terenie Ogrodu. Jedna z nich, wybudowana w latach 1813–1814¹⁴, mieści obecnie ekspozycję orchidei, a druga – wystawę motyli; była tu też kiedyś „nadbudówka”, gdzie pierwszy dyrektor Ogrodu miał gabinet, kolekcje karpologiczne i zielnik. Niewielki taras, jaki tu uformowano, pozwala spoglądać na położone niżej wnętrza ogrodowe z aleją palm oraz, w dalszej perspektywie, na morze. Budynki oranżerii stoją zgodnie z naturalnym ukształtowaniem terenu, podłużna ich oś jest równoległa do krawędzi tarasu-skarpy.

¹⁴Oranżeria znajduje się pod opieką konserwatorską (bez nr.). <http://monuments-crimea.gov.ua>. [10.10.2012].

Ryc. 8. Fontanna Łez w Parku Dolnym (fot. autorki, lipiec 2011).

Fig. 8. The Fountain of Tears in the Lower Park (the author's photograph, July 2011).

Część zachodnia Parku Dolnego ma bardziej skomplikowaną strukturę i kompozycję. Jedyna oś kompozycyjna, jaką można obecnie odnaleźć w tej części ogrodu, przebiega wzdłuż ścieżki, od dawnego gaju dębów korkowych, i prowadzi do niewielkiego placu wypoczynkowego, na którym umieszczono marmurowy basen z fontanną. Inne elementy wyposażenia tej części Ogrodu to Fontanna Łez¹⁵, nieco ukryta pośród krętych ścieżek kopia oryginalnej fontanny z pałacu chanów w Bakczysaraju, tej, którą opisywał Puszkina (2007). Według legendy fontannę postawiono po śmierci ukochanej branki chana, Marii Potockiej, jako wyraz jego miłości i rozpacz (ryc. 8).

Ryc. 9. *Arbutus andrachne* w Parku Dolnym (fot. autorki, lipiec 2011).

Fig. 9. *Arbutus andrachne* in the Lower Park (the author's photograph, July 2011).

Park Dolny to miejsce, gdzie rośnie wiele ciekawych roślin, najcenniejsze kolekcje roślin iglastych i zimozielonych oraz relikty rodzimej flory (ryc. 9). W tej części ogrodu rośnie, prawdopodobnie posadzony jeszcze przez greckich kolonizatorów, ponad 700-letni okaz oliwki, który posłużył Stevenowi jako drzewo mateczne w pierwszych latach działalności ogrodu. To z tego drzewa w roku 1815 uzyskano około 10 tysięcy sadzonek, które rozsyłano w celu upowszechnienia uprawy oliwki do wielu miejsc na Krymie i innych południowych części Rosji (Kryukova 2011).

¹⁵ Fontanna znajduje się pod opieką konserwatorską (bez nr.). <http://monuments-crimea.gov.ua>. [10.10.2012].

Park Górny powstał w latach 80-tych XIX wieku, jako drugi z kolei, z okazji 75-tej rocznicy założenia Ogrodu Botanicznego. Obecnie jest to teren najbardziej „nasycony” budynkami i funkcjami – znajdują się tu budynki administracyjne, muzeum, cerkiew, a w części wejściowej pawilon z kasą oraz pawilony sprzedaży i degustacji ogrodowych produktów.

W przeciwieństwie do pozostałych części Ogrodu, układ kompozycyjny Parku Górnego miał być „z góry” zaprojektowany. Plany konsultowano z ówczesnym planistą i teoretykiem¹⁶ ogrodowym A.E. Regelem (Kolesnikov 1949). Niestety prac tych wówczas nie zakończono – ani samych projektów, ani sadzenia roślin. Do prac nad planowym zagospodarowaniem tego terenu powrócono dopiero w latach 30-tych XX wieku. To właśnie z tego późniejszego okresu pochodzi większość elementów z dzisiejszego wyposażenia parku. Na najwyższym położonym poziomie, w północnej części Parku Górnego, na przełomie XIX i XX wieku wybudowano willę, która pełniła później, mniej więcej od lat 20-tych, rolę muzeum Ogrodu Botanicznego (Krijukova 2011). To do tej willi poprowadzono po łuku aleję dojazdową z kolumnowych cyprysów (*Cupressus sempervirens* f. *stricta*). Obecnie aleja ta prowadzi do ogrodu różanego.

Spójnym kompozycyjnie obszarem jest kompleks zabudowań wokół wielkiego basenu zwanego Parterem, powstały w 1938 r. Centrum stanowi basen wielkości około 20×10 m. Jego oś (północ-południe) akcentuje od północy popiersie Lenina z 1926 r., a od południa, letni teatr z kolumnadą. Po stronie wschodniej wewnątrz parteru zamykają budynki administracji, od zachodniej – budynek dyrekcji i biblioteka¹⁷. Przed budynkiem administracyjnym, bezpośrednio za wejściem, w niewielkim obniżeniu terenu usytuowano kompleks trzech basenów. W południowej części tego wnętrza, w roku 1977 postawiono popiersie Ch. Stevensa¹⁸.

W pobliżu obecnego wejścia głównego (od strony północnej) stoi cerkiew pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego, powstała w latach 1884–1886 jako świątynia przeznaczona dla pracowników oraz studentów mocno już wówczas rozbudowanego kompleksu ogrodu i szkoły ogrodniczej. W latach 20-tych XX wieku ze świątyni uczyniono magazyn. Od sierpnia 1995 r., gdy zakończono prace restauracyjne, ponownie funkcjonuje zgodnie ze swoim pierwotnym przeznaczeniem¹⁹.

W latach 70-tych XX wieku, w północnej części parku wybudowano nowy budynek muzeum. Ważne elementy Parku Górnego to także różanka, alpinarium oraz kolekcje zielnych i cebulowych roślin ozdobnych (m.in. chryzantem i tulipanów).

Ciekawym elementem architektonicznym jest kolumnada wybudowana jako oprawa punktu widokowego, zlokalizowanego na krawędzi Parku Górnego i Dolnego, nieopodal „gaju oliwnego” oraz kolekcji jukk i rzeźby *Chłopiec wymijający cierń ze stopy*²⁰. Inny punkt widokowy zaaranżowano na tarasie różanki, skąd rozpościera się najpiękniejszy (i obecnie chyba najbardziej rozległy i „szeroki”) widok z Ogrodu w kierunku morza oraz Jałty. Niestety, również tutaj powielono „spontaniczny” sposób sadzenia roślin, opisany już powyżej, co zaciera układ i strukturę parku.

Dzisiejsze arboretum, obejmujące Parki Dolny i Górny, jest otwarte dla zwiedzających od 1924 r.

Lokalizacja i charakterystyka parków powstałych w XX wieku

Składający się z trzech tarasów **Park Przymorski** założono w 1912 r. Park ten, sięgając aż po brzeg morza, zajmuje najbardziej nachylone skłony w południowo-wschodniej części Ogrodu (Golubeva, Kormilicyn 1978). Takie położenie zapewnia ochronę przed zimnymi północnymi wiatrami i pozwoliło na zastosowanie tu roślin ciepłolubnych, sadzonych dawniej jedynie pod osłonami, w oranżeriach i szklarniach²¹. Przewodnym motywem kompozycji parku było rozmieszczenie kolekcji roślin charakterystycznych dla różnych siedlisk w kolejnych odsłonach-tarasach. Na najwyższym z nich rosną m.in. palmy chińskie (*Trachycarpus fortunei*) i palmy karłowe (*Chamaerops humilis*) oraz magnolie wielkokwiatowe (*Magnolia grandiflora*) (Kolesnikov 1949). Poniżej rosną grupy bambusów, mirtów, oliwek, osmantów i pistacji kleistych (*Pistacia lentiscus*) (Golubeva, Kormilicyn 1978). Wiele roślin, których użyto przy zakładaniu tej części Ogrodu, to dary otrzymane z różnych ogrodów botanicznych z okazji obchodzonego wówczas jubileuszu 100-lecia (Sieradzki 2003).

Park Montedor, założony w latach 60-tych XX wieku, to najmłodszy park wchodzący w skład zespołu Nikickiego Ogrodu Botanicznego. *Montedor* leży poniżej Parku Dolnego i rozciąga się od drogi, przebiegającej tuż przy wejściu południowym do Parku Dolnego, aż do nadmorskiej, wysokiej skarpy. Leży na zachód od opisywanego powyżej Parku Przymorskiego. Pośród naturalnej, reliktovej flory, m.in. wśród dębów omszonych, *Quercus pubescens*, i jałowców wyniosłych, *Juniperus excelsa* (to gatunek opisany zresztą przez M. Biebersteina właśnie stąd, z Krymu!), wytyczono miękką linią parkowe ścieżki i place z punktami widokowymi.

¹⁶ Arnold E. Regel (1856–1917), planista, autor książki *Izjashnoe sadovodstvo i khudozhestvennyye sady*, wydanej w 1896 r. (Majdecki 2009), syn sławnego niemieckiego botanika Eduarda Augusta Regela, który od 1858 r. był dyrektorem Ogrodu Botanicznego w Petersburgu.

¹⁷ Wszystkie wymienione elementy znajdują się pod opieką konserwatorską. <http://monuments-crimea.gov.ua>. [10.10.2012].

¹⁸ Popiersie znajduje się pod opieką konserwatorską (nr 2091). <http://monuments-crimea.gov.ua>. [10.10.2012].

¹⁹ <http://jalta.com>; budynek cerkwi znajduje się pod opieką konserwatorską (nr 624-AP). <http://monuments-crimea.gov.ua>. [10.10.2012].

²⁰ Jest to oczywiście tylko kopia (w ogrodzie od lat 30-tych XX wieku) słynnej starożytnej rzeźby z brązu, z I w. p.n.e., której oryginał znajduje się w zbiorach Muzeum Kapitołińskiego.

²¹ http://jalta.com/big_yalta/nikita. [10.10.2012].

Literatura

- BASKAKOV N.A., SHAPSHALA S.M., ZAJONCHKO-VSKI A. (red.) 1974. Karaimsko-russko-pol'skij slovar'. Izdatel'stvo Russkij jazyk, Moskva.
- EVANS A. 2008. Ukraina. Przewodnik turystyczny. G+JRBA, Warszawa.
- GOLUBEVA I.V., KORMILICYN A.M. 1978. Nikitskij Botanicheskij sad, Kiev. <http://flowerlib.ru>. [30.06.2012].
- GRĘBECKA W. 1998. Wilno–Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1791–1841). Rozprawy z Dziejów Nauki i Techniki, 7. Komitet Historii Nauki i Techniki PAN, Warszawa.
- KLIMENKO Z.K., RUBCOVA E.L. 2006. Nikolajj Andrejevich Gartvis – vtorojj direktor Nikitskogo Botanicheskogo Sada. Bjulleten' Gosudarstvennogo Nikitskogo Botanicheskogo sada 92, Jalta. <http://www.kajuta.net/node/2116>. [20.10.2012].
- KOLESNIKOV A.I. 1949. Arkhitektura parkov Kavkaza i Kryma. Gosudarstvennoe Arkhitekturnoe Izdatel'stvo, Moskva.
- KOLJADENKO S. 1997. Los kolekcji i zbiorów Liceum Krzemienieckiego. Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne Fraza (Rabizo-Birek M. red.), Fraza 17, ss. 209–212.
- KRJUKOVA I. 2011. Nikitskij Botanicheskij Sad. Orianda, Simferopol'.
- MAJDECKI L. 2009. Historia sztuki ogrodowej, 2 (wyd. 3, zmienione). Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- PUSZKIN A. (Lewandowski A. tłum.) 2007. Fontanna Bachczysaraju. Aksjomat, Toruń.
- RYBKIN G.F. 1948. Ljudi russkojj nauki, 2. OGIZ; (hasło: Dmitrijj Iosifovich Ivanovskijj (1864–1920)). <http://nplit.ru/books/item/f00/s00/z0000054/index.shtml>. [19.10.2012].
- RZĘTKOWSKI S.M. 1870. Sonety krymskie. Tygodnik Ilustrowany 119: 172–174.
- SIERADZKI J., 2003. Nikicki Ogród Botaniczny na przedmieściach Jałty na Krymie. Biuletyn Ogródów Botanicznych 12: 191–195.
- SZUBERT M. 1820. Spis Roślin Ogródu Botanicznego Królewsko-Warszawskiego Uniwersytetu. N. Glücksberg, Warszawa.